

A. MOLNÁR FERENC

ADALÉKOK MIKSZÁTH KÁLMÁN

A KÉT KOLDUSDIÁK CÍMŰ KISREGÉNYÉNEK FORRÁSAIHOZ*

Mikszáth Kálmán történelmi regényeire, különösen a korábbiakra fokozottan is áll, amit *A két koldusdiák* kritikai kiadásának jegyzetanyaga mond: „A mesét érezte fontosnak Mikszáth *A két koldusdiák* írásakor. A történelem nem feltárássra és megértésre való anyag volt számára, inkább csak ürügy, hogy minél szabadabban s kötetlenebbül, a tényektől minél kevésbé ellenőrizetten álmódhasson a szép, a jó s az igaz győzelméről a fantázia. Éppúgy mint mestere Jókai, ő sem ragaszkodott szorosan a történelemhez.”¹ Ez az ábrázolási módszer magyarázza *A két koldusdiák* történelmi pontatlanságait is. A cselekmény az 1670-es években kezdődik, s 1708-ban a sárospataki országgyűlés idején ér véget. A közben eltelt harminc esztendő azonban magukban az eseményekben sem nagyon tükröződik, a szereplők életkora nem is igen halad előre. Vagy: a regény egyik főhőse, Veres Laci a Rákóczi-szabadságharc kitörése (1703) után megy a kincsekért másodszor Erdélybe, s a regény szerint ekkor Apafi Mihály fejedelem és Teleki Mihály főkancellár is él, holott 1690-ben mindketten meghaltak.

Hasonlóan szabadon kezeli Mikszáth a regény számos epizódját, megjegyzését, a szereplő személyeket, illetve nevüket. A regény elején, mint Mikszáth említi, egy, a Nyírségbe való Krucsay nevű földesúr úgy megbotoztatja egyik jobbágját, Veres Jánost, hogy az másnap meghal. Krucsayval kapcsolatban az író megjegyzi, hogy „pallosjoga is volt, s arról lett nevezetes, hogy a tulajdon feleségét lenyakasztatta, mert kegyetlen szívű, gonosz indulatú ember vala”.² E megjegyzés mögött ugyan valós történet állhat, Mikszáth azonban ezt is több művében különböző változatokban és pontossággal használja fel. Krucsay Jánosról úgy tudjuk, hogy pallosjogával élve házasságtörő feleségét, Tolvay Borbálát 1727-ben lefejeztette. A kritikai kiadásban *A jus gladii* (1884) című elbeszélés jegyzeteiben foglalta össze az erre vonatkozó adatokat Rejtő István. „A pallosjog által kivégzett nemesi feleség történetét MK anekdotikus formában hallhatta.”³ Ebben az elbeszélésben hűtlenséggel vádolva Tarczaly Endre fejezteti le az úriszék ítéletét „fel-

* Készült az OTKA K 69.093-as számú pályázata támogatásával.

¹ MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 3. köt., sajtó alá rend. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957, 301.

² *Uo.*, 56.

³ MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 36. köt., sajtó alá rend. REJTŐ István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 261.

használván” feleségét, Folkenstein Mária Auréliát. *A jus primae noctis*ban (1885) Krucsay lefejeztetett felesége csak meg van említve, született Pogány Karolina a neve. Az 1897–1898-ban írt *A demokraták* című elbeszélésében pedig Kállay Ákos képviselő őseivel (a nevet Málnayra változtatva) kapcsolatban említi Mikszáth, hogy akadt közöttük egy kegyetlen, aki a saját feleségét lefejeztette. Stb.⁴ A Krucsay János felett 1741-ben (és mint kiderült, Kelemen Didák által mondott) halotti beszédet elemezve Kecskeméti Gábor szintén kitér e tényre, megjegyezve, hogy halála előtt Krucsay már 13 éve élt békés házasságban második feleségével, Csehi Pogány Borbálával, de a gyászszertartás résztvevői nyilván emlékeztek rá, hogy az első feleségére, a visszaeső parázna Tolvay Borbálára maga kért halálos ítéletet 1727-ben, hiába könyörgött az asszony kegyelemért. Ugyanő a Mikszáthnál lévő adatokat, Rejtőre is hivatkozva, szintén összefoglalja, valamint kiegészíti egy, a *Különös házasságból* (1900) valóval, miszerint „az olaszröszei (bodrogolaszi) Döry-birtok melegágyai épültek arra a helyre, ahol »még az első építető, egy Krucsay, jus gladii is gyakorolt [...] a saját szép feleségét fejeztette le...«”. S megemlíti még, hogy Krúdy Gyula is írt novellát e történetből (*A pallos legendája*, 1903), s *A podolini kísértet* (1906) című novellája egyik szereplője is tud erről a kivégzésről; Balázs József drámája, *A bátori advent* pedig már a per után történeteket, a nyírbátori Krucsay-oltár készítését mondja el.⁵

A két koldusdiákban a meghalt Veres János serdülő fiai megfenyegetik Krucsayt, aki ezért elűzi őket. A fiukat Debrecenben Dobosék fogadják be, akik kollégiumi kosztos diákokat tartanak, s saját elhunyt gyermekeik után Lászlónak és Istvánnak nevezik el őket. A regény 3. és 4. fejezetében arról van szó, hogy a Református Kollégium diákjai pünkösöd másod napján, mint minden évben, kimennek a Nagyerdőre egymással megküzdeni. Két csoportra oszlanak, végül pedig a győztes csapat legjobbjá vagy a tavalyi győztes birkózik meg a kihívójával, azzal, aki legerősebbnek érzi magát. Aki pedig legyűri a másikat, szép ajándékot kap, amit a leghíresebb professzor, Piskárkosi Szilágyi Márton matematikaprofesszor hímeztet a leányaival Magduskával vagy Esztikével. S mindezt népes közönség is végignézi, köztük a kosztadók, a professzorok s a városi vezetők, a csata pedig a főbíró jeladására indul. A regényben az előző évi győztest, egyben a mostani győztes csapat legjobbját, a hórihorgas Beke Miklóst a nála jóval kisebb Veres Pista hívja ki, és győzi le nagy meglepetésre. Ő a szépséges Szilágyi Magdától – akibe első látásra beleszeret, s úgy tűnik, ő is megtetszik Magduskának – egy gyönyörű kézimunkával készült kardkötőt kap ajándékba. A gratulálók közt Boglányi professzor aztán megjegyzi, kár, hogy Pista nem viselheti a kardkötőt, hiszen nem nemes ember.

Innen indul a cselekmény fővonala, a két Veres fiú elindul, hogy nemességet szerezzen, s sok kaland után ez sikerül is nekik. A regény úgy fejeződik be, hogy a korábban egymástól elvált Veres fiúk Sárospatakon újra összetalálkoznak. Végveszélybe kerülve II. Rákóczi Ferenc előtt súlyos vádak alól tisztázzák magukat, elmondják a velük történt eseményeket, s immár az ő katonái lesznek. Ugyanekkor érkezik Patakra Szilágyi Már-

⁴ *Uo.*, 261–262.

⁵ KECSKEMÉTI Gábor, *Rettenetes utolsó szempillantás*, Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica, 13(2008)/1, 35–36.

ton professzor Debrecen képviselőjében, Pestében pedig Nesselroth Tamás polgármester (az ő lányába, Ágnesbe meg Laci szeretett bele), hogy halasztást kérjenek az adófizetésre. Rákóczi ezt meg is adja azzal a feltétellel, hogy Szilágyi professzor a lányát, Magdát hozzáadja Veres Pistához, Nesselroth polgármester pedig Ágnest Veres Lacihoz. Ők megtudván a fiatalok kölcsönös vonzalmát is, ebbe bele is egyeznek. S a két Veres fiú immár földbirtokkal ugyancsak rendelkezik, mert Krucsay, aki ekkor Rákóczi várpáncsnoka – és aki közben mindhárom fiát elvesztette –, bűnbánatból, és azért, hogy az őt régóta gyötrő lelkiismeret-furdalást enyhítse, a Veres fiúkra hagyja a birtokait. (Igaz, azokat még vissza kell foglalni a labancoktól.)

Magam – Mikszáth cselekményalakítási technikáját is újabb adalékokkal illusztrálándó – *A két koldusdiák* debreceni és a szakirodalom által még nem (pontosan) tisztázott vonatkozásaihoz szólnék hozzá, elsőrenden ahhoz, hogyan kerülhetett a regénybe a Piskárkosi Szilágyi név. A nagyerdei pünkösdi diákcсата Mikszáth fantáziájának a születte, ilyen debreceni hagyomány nem volt. A kritikai kiadás Király István írta jegyzetei szerint egy olvasmányemlék ihlethette. A jelenet számos mozzanata emlékeztet Jókai *Egy magyar nábob* című regényének *A pünkösdi király* című fejezetére.⁶ Ugyanitt a Piskárkosi Szilágyi Márton névről ezt olvashatjuk: „*Piskárkosi Szilágyi Márton* – a XVIII. század első felében volt a debreceni kollégium tanára; szerepeltetése *A két koldusdiákban* anakronizmus. MK valószínűleg összetévesztette a nagy hírű korai cartesianus Szilágyi Tönkö Mártonnal (1642–1700), aki 1671–1700 között volt a természettudományok professzora”.⁷ Piskárkosi Szilágyi Márton 1716-tól 1747-ig, haláláig volt a debreceni kollégium professzora, aki előbb filozófiát, fizikát tanított, majd a dogmatika és az egyháztörténet professzora lett. Az ő fia volt Sámuel (1719–1785), aki később szintén kollégiumi professzor, majd pedig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Nagy tudása, színes egyénisége – amely az 1770-ben Debrecenben járt II. Józsefet is megragadta – párját ritkította. Figyelemre méltó irodalmi munkássága is van, lefordította például Voltaire *Henriade*-jét. Noha egy ideig, jó barátja, Maróthy György halála (1744) után matematikát is tanított (valamint történelmet és latin irodalmat), matematikaprofesszornak nem nevezhető. A filozófia (a kísérleti fizika, amit Debrecenben először ő tanított) és a görög nyelv és irodalom tanszékére hívták meg (a Kollégium professzorai akkoriban szükségéből is polihisztorok voltak), végül pedig édesapja halála (1747) után a teológia tanszékére került. Az ő egyik fia is Márton volt (1748–1790), aki 1773-ban lett a fizika és a matematika professzora a Sárospataki Református Kollégiumban.⁸ Tehát

⁶ MIKSZÁTH *Összes művei*, 3. köt., 325 (*Jegyzetek*).

⁷ Uo.

⁸ Minderre lásd pl. TÓTH Ferenc, *Túl a' Tiszai Superintendenciában élt református püspökök élete*, Győr, 1812, 169–192; KAZINCZY Ferenc, *Debreceni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel' élete*, TudGyűjt, 8(1820), 93–104; SZINNYEI József, *Magyar írók élete*, XIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1909; *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., 1988; *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*, vál., szerk. G. SZABÓ Botond, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 1996; A. MOLNÁR Ferenc, *Utószó és nyelvészeti megjegyzések = Első konfirmációs ágendánk (1751): Piskárkosi Szilágyi Sámuel névtelen munkája. Szövegkiadás, hasonmás, tanulmány, sajtó alá rend.*,

tényszerűen egyik Piskárkosi Szilágyi Márton sem hozható kapcsolatba a Mikszáth-reményben szereplővel. Szerintem mégsem arról van szó, hogy az író Szilágyi Tönkö Mártonnal tévesztette volna össze Piskárkosi Szilágyi Márton debreceni professzort. Ennek a Piskárkosi predikátum használata szintén ellentmond. Inkább az történhetett, hogy Mikszáth itt is szabadon bánt a nevekkel. A debreceni főbíró is Domokos Gergelynek nevezi,⁹ noha Debrecennel kapcsolatban eléggé ismeretes, hogy Domokos Márton (†1764) és az országos politikai, valamint írói tevékenységet is folytató Domokos Lajos (1728–1803) voltak a város neves, erőskezű főbírái.¹⁰

A Piskárkosi Szilágyi név szerepeltetésének magyarázatát nagy valószínűséggel a regény egy rövid részletének a segítségével oldhatjuk meg. A nagyerdei csata kezdete előtt Mikszáth a diákok viseletére is kitér: „Hanem igazán szépen is veszik ki magukat ezek a gonosz nebulók abban az egyforma ruhában. [Bekezdés] Annyiban egyforma ugyanis, hogy 1624 óta egy taláros fekete dolmányból áll, mely fehér ércből vert kapcsokkal s egy széles övvel van a testhez szorítva, a zöld posztó palást és az alacsony prémes főveg még fantasztikusabbá teszi...” A kritikai kiadás jegyzeteiben itt „Szócs: Debrecen történelme III. köt. 626. l.”-ra való hivatkozással áll egy rövid leírás a debreceni diákviselet-ről.¹¹ Szűcs (nem Szócs) István könyve harmadik kötetének 926. (nem a 626.), majd 927. lapján ez olvasható: „Az egyenruha eredetét nem vagyunk képesek felvinni feljebb 1624-dik évnél. Ekkor Bethlen Gábor fejedelem meghagyásából Rákóczy György magyar főúr a felsőbb tudományokat hallgató collegiumi ifjúságot a következő egyenruha viselésére kötelezte: bokáig érő kapcsos dolmány, ezen felül zöld tóga, sárga zsinóros oly kihányással, hogy midőn a deák tógáját összefogta, azon egy sas forma látszott, a fön nyestes sinkó (magyar hosszú süveg), felül kinyúló zöld foszlánnyal... Hogy ez egyenruha a Bethlen Gábor fejedelem udvari tisztjeinek és cselédjeinek is szokott viselete volt; az emlékezetben hagyatott. II. József császárnak Debreczenben 1770-dik évben járása után, gr. Forgách kir. biztos barátságos uton reábirta volt az akkori iskolai előljáróságot, ezen egyenruhának – mint egészen közömbös dolognak – mássali felcserélésére. Így tehát 1774. május 6-kán a 150 évig viselt egyenruha, sokaknak nagy sajnálatára (láb-jegyzetben: Közkézen forog Keresztesi Józsefnek *Lusus Poëticus* című kéziratos latin versezete, melyben a régi zöld tóga és sinkó bucsúznak egymástól és a főiskolától.) akkint változtatott meg, hogy a kapcsos dolmány meghagyatván, a zöld tógának feketére festése vagy újból fekete posztóból palástmódra készíttetése, és a sinkó helyett háromszegletes kalap viselése rendeltetett...”¹² A közbeeső lapokon pedig képekkel illusztrálva is láthatjuk a debreceni diákviselet változását. Érdekes, hogy Szilágyi Sámuel-életraj-

szerk., kísérő tanulmány FEKETE Csaba, Debrecen, 2007 [2010], 89–101 (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár: Kiadványok, 10).

⁹ MIKSZÁTH *Összes művei*, 3. köt., 62, 225.

¹⁰ Lásd pl. *Magyar életrajzi lexikon*, I, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. KAZINCZY Szilágyi-életrajzában (lásd 8. jegyzet) említi is Domokos Lajos nevét (*i. m.*, 96).

¹¹ MIKSZÁTH *Összes művei*, 3. köt., 225.

¹² SZÜCS István, *Szabad királyi Debreczen város történelme*, III, Debrecen, Ifj. Csáthy Károly, 1872, 926–927.

zában Tóth Ferenc, aki ugyancsak debreceni diák volt, később pedig pápai teológiai professzor, majd dunántúli református püspök, lábjegyzetben szintén elég hosszan ír a debreceni diákviseletről, megemlítve, hogy II. József, amikor Szilágyi Sámuel vezetésével a Kollégiumot is megszemlélte, szintén érdeklődött erről. „Ezen időben a’ Debretzeni Deákoknak, a’ *kaptos Dolmányon* kívül *Sinkójok*, és *zöld Tógájuk* volt, mellyen sárga sinorból olly kihányás volt, hogy mikor a’ Deák a’ Tógáját öfzve fogta, a’ mejjén egy *Sas forma* láttzott. Jósef Tsáfszárnak Debretzenben lett megfordulása után tsak hamar, az az, 1774-ben Május 6-dikán ez a’ ruha neme eltöröltetett. A’ *Toga* ugyan megmaradt, de az, Ujjastól tsupa fekete posztóból kézfittetett; ellenben a’ *Sinkó* egészen kimaradt, – 3 fzegletű kalap hozzattatván le helyében. – I. Rákótzai György rendelte a’ mondott öltözetet a’ Deákságnak 1624-ben; ’s ekképpen ez a’ Zöld Toga 150 eftendeig rendes ruhája volt a’ Debretzeni Deákságnak. Ezen régi ruházatnak eltörlésekor T. T. *Kerefztesi Jósef* Úr, most Szalatsi Predikátor Deák lévén, elmés szép verseket irt azon ruházat kimulására, illy titulus alatt: *Lusus Poëticus*... Ez előtt 3 eftendővel a’ kaptos Dolmánynak is vége lett”.¹³

Kazinczy Ferenc (aki egy igen kis ideig szintén volt debreceni diák) – mint a 8. lábjegyzetben hivatkoztam rá – röviden ugyancsak megírta Szilágyi Sámuel életrajzát, elsősorban irodalmi tevékenységére és a nyelvújítást támogató álláspontjára, valamint nagy tudására és fizikai erejére tért ki. Az életrajz elején ő is megemlíti, hogy kivételes tehetsége révén Szilágyi már tizenegy esztendő korában elvégezte az alsóbb osztályokat, „’s így már az Academiai Tudományokat tanító Professorok’ kezeik alá ment által: de természetének kisdedsége miatt a’ Collégiumi ruhát vele fel nem vétették, előre látván, hogy a’ togába öltöztetett kis fiú’ megpillantására mindenek kacszagni fognak. (Ez a’ Collégiumi ruha, 1624 olta 1774-ig, állott egy taláris fekete dolmányból, melly fejr érczből vert kapcsokkal ’s egy széles övvel volt a’ testhez szorítva, ’s egy zöld posztó pallástból, ’s prémes alacsony kalpagból.) Tizenkét esztendő volt, ’s tógába-öltözött társainak ő tanította a’ Görög nyelvet, ’s tizennégy, ő nekik a’ Zsidót, mint e’ végre kinevezett Praeses (Extraordin. Prof.)”.¹⁴ A diákvisélet leírásában azokat a részeket, amelyek szinte szó szerint azonosak a Mikszáthnál olvashatóval, kurziváltam. Bár rövid részletről van szó, ilyen nagyfokú egyezés nem lehet véletlen: csak úgy magyarázható, ha Mikszáth Kazinczytól vette át. Nyilván kezébe került a Kazinczy-írás, elolvasta vagy belenézett, Szilágyi Sámuel különleges egyénisége meg is ragadhatta, s így használta fel aztán a Piskárkosi Szilágyi nevet (Kazinczy a predikátumot az írás címében is jelöli), keresztnévként viszont nem a ritkább Sámuel, hanem a Mártont választotta, amelyet szintén olvashatott az életrajzban (az édesapa, ill. az egyik fiú neveként). A debreceni diákvisélet leírását Kazinczytól vagy lemásolta, vagy még friss emlékezettel emelte át *A két koldus-diákba*. Igaz, Mikszáthnak a Magyar Tudományos Akadémiához került könyvgyűjteményében a Tudományos Gyűjteménynek az 1820-as száma nincs meg, tudjuk azonban,

¹³ TÓTH, i. m., 182–183.

¹⁴ KAZINCZY, i. m., 93–94.

hogyan ez a hagyaték nem teljes,¹⁵ illetve Mikszáth ettől függetlenül is olvashatta Kazinczy ebben lévő Szilágyi-életrajzát. Még esetleg az is elképzelhető lenne, hogy Mikszáth valamely más műre támaszkodott, amely átvette Kazinczy említett sorait, illet azonban nem ismerem, s ennek a léte nem is valószínű.

Más szempontú vizsgálattal kitérek még *A két koldusdiák* egy másik kis részletére is. *A Csata a Nagyverdőn* című fejezetben, mielőtt Beke Miklós és Dobos István birokra kelnének, a debreceni főbíró Bekétől érdeklődik: „Hová való amice? – kérdé ökegyelme, a főbíró uram. [Bekezdés] – Kabára. [Bekezdés] (Hüm – súgta a főbíró Lázár Kristóf tanácsbelinek –, alighanem az a bizonyos kabai asszony az anyja.) [Bekezdés] Ez célzás volt Beke Miklós veres orrára”.¹⁶ Kérdés, hogy jön össze Beke Miklósnak kabai anyai származása és az ő veres orra? Mikszáth itt nyilvánvalóan a ma is ismert szólásra, rigmusra utal: „Mit mondott a kabai asszony? – Igyunk egyet, komámasszony!”¹⁷ Egyfajta pontosabb tudományos meghatározással a szakirodalom az ilyen szólásokat epikus proverbiumnak (is) nevezi: „epikus proverbium: összefoglaló megjelölése azoknak a proverbiumoknak, amelyek a legközvetlenebbül utalnak a mögötte álló epikus történetre. Legpregnansabb képviselői a kérdés–felelet formájúak: »Mit is mondott a kabai asszony? Igyunk egyet komámasszony!«... Igen szoros a kapcsolata az *anekdotával*, *tréfával*, *viccel*...”¹⁸ E rigmussal Vajda Mária foglalkozott legrészletesebben. Modernebb gyűjtésekből is idéz, sőt a szólás külföldi ismeretére is hoz adatokat. Néhány magyar vendéglős kiírta ezt a rigmust az Osztrák–Magyar Monarchia több helyén, de volt (van?) ilyen felirat Amerikában és Ausztráliában is. Egy az I. világháborúban Olaszországban harcoló magyar katonának pedig egy olasz idézte, aki korábban Magyarországon dolgozott mint beton- és kőfaragó munkás, s Kabától Debrecenig a műúton a jelzőköveket ő

¹⁵ Lásd MÉREINÉ JUHÁSZ Margit, *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban*, Bp., 1963 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 31).

¹⁶ MIKSZÁTH *Összes művei*, 3. köt., 64. A *Jegyzetekben* e részhez nincs kommentár.

¹⁷ *Mit (is) mondott a kabai asszony? „Igyunk egyet, komámasszony!”* = <felhívás ivásra, koccintásra>. (Az idézőjelbe tett részt olykor az mondja, akinek a kérdést fölítették.) (*nép*) (O. NAGY Gábor, *Magyar szólások és közmondások*, Bp., Gondolat, 1966); *Mit mondott a kabai asszony?* [Felelet:] *Igyunk egyet komámasszony!*: <tréfás felhívás ivásra, koccintásra> (KÁLNÁSI Árpád, *Debreceni civis szólások és közmondások*, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2008); *Mit mondott a kabai asszony? „Igyunk egyet komámasszony!”* – Ivásra buzdítás / szólás, néprvelvi, ismert (SZEMERKÉNYI Ágnes, *Szólások, közmondások*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2009). SZEMERKÉNYI a szólásra idéz példát SIRISAKA Andor szólásgyűjteményéből (1890 – lásd még később), CSÜRY Bálint *Szamosháti szótárából* (Bp., 1935) és VÖÖ Gabriella *Igaz ember igazat szól: Közmondások a romániai magyar folklórból* (Bukarest, 1989) c. könyvéből. Ez utóbbiban a válasz: „Sose iszunk, komámasszony?” (a gyűjtés helye: Csíkszentgyörgy). Mint SZEMERKÉNYI írja: „A szólás iszogató, mulatozás közben hangzik el, kizárólag férfiak mondják egymásnak. A szólás második részét mondhatja az is, aki a kérdést felteszi, de elhangozhat feleletként is”.

¹⁸ *Magyar néprajzi lexikon*, I, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977 (a szócikk szerzője SZEMERKÉNYI Ágnes).

faragta. A szólás legkorábbi adatát 1890-ből hozza¹⁹ (azt, amit később Szemerkenyi is idéz): „*Mit is mondott a kabai asszony?* Borozgatás közben ezt szokták kérdezni víg társaságokban, s feleletül ezt válaszolják rá: »*Igyunk egyet komámasszony.*« Néhol: »*Jobb annál, ha iszunk.*«”²⁰ Vajda szerint a rigmus nyilván anekdotára mehet vissza. Persze, az ilyen esetben ezt igen nehéz pontosan megnevezni, mert az anekdoták is születnek, pusztulnak, variálódnak, illetve a szóláshoz utólag is keletkezhet „magyarázó” anekdota. Vajda Mária két, a szólással kapcsolatos anekdotát említ. Az egyik szerint 1869 és 1872 között Kaba község főbírája Kovács István volt. Az egyik karácsonykor a Debreceni Református Kollégiumból több diák, köztük az ő fia is kijött Kabára, s innen indultak legációba. Onnan visszatérve ismét Kabán jöttek össze, Kovácsné Sára nemzetes asszony pedig jó vacsorát készített nekik, s a jó csarkókerti bort is hordta hozzá. A jókedvű iszogatás azonban később vitatkozássá alakult, s ezt csillapítandó állt Sára asszony többször is a diákok közé, koccintva és ezt mondva: „Igyunk deák uraimék!” Aztán a diákok újra Debrecenbe mentek, s a Kispipa vendéglőben, amely akkor diákta-nya volt, eszükbe jutott a kabai tartózkodás, Sára asszony, s ahányszor koccintottak, mindig mondták: „Mit is mondott a kabai asszony?” Egy másik történet szerint az 1850-es években egy Kabára érkezett debreceni legátust hívott meg Kovács István főbíró vacsorára, ahol nagy társaság gyűlt össze. Vacsora után a férfiak politizálni kezdtek, ami nem tetszett a ház jókedvű asszonyának. „Ne politizáljanak, vitatkozzanak, jobb annál, ha iszunk!” – szólta oda a férfiaknak. S az asszonyok felé fordult felemelt poharával és ezt mondta: „Igyunk egyet komámasszony!” Erre a társaság vidám koccintással felelt.²¹ A két koldusdiákban (1885) a szólásra tett célzás néhány évvel korábbi, mint a szakirodalomban a szólás első ismert adata (1890). Sőt tudtommal azt sem említik, a Mikszáth-szakirodalom sem, hogy ez a szólás már háromszor előfordul az író egyik legkorábbi, 1871-ben írt, *A batus zsidó lánya* című elbeszélésében.²² Ennek a főképp gy.-ben (Ballasyarmat) játszódó történetnek egyes szereplőit Mikszáth részben ottani ismerőseiről mintázta (sőt egyet saját magáról), akik későbbi munkáiban is felbukkannak.²³ Az elbeszélés elején Stofi bácsi, egy ügyvéd, s Feri, Béla és Kálmán esküdtek gy.-ből Csernavodára kocsiznak, hogy foganatosítsanak egy ötezer forintos végrehajtást. A „kuruci” csárda előtt azonban megállnak. „Hohó! – ordított fel egyszerre Béla esküdt. – Megállj kocsis! Te meg, Kálmán pajtás, találd el, *mit is mondott csak a kabai asszony?* [Bekezdés] Kálmán öcsénk olyan jól ismerte Béla egyetlen viccét, hogy nem sokat gondolkodott a kabai asszony híres mondásán: [Bekezdés] – *Hátha innánk?! [Bekezdés]* – Helyes, csakugyan azt mondta”.²⁴ A kocsmában találkoznak Gelbstein Dáviddal, egy batus,

¹⁹ SIRISAKA Andor, *Magyar közmondások könyve: Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*, Pécs, 1890, 152.

²⁰ VAJDA Mária, „*Komádiba, Tótiba, Bocskorban jár a liba*”: *Bosszantó folklórhagyományok*, Bp., Gondolat, 2006, 139–145; a SIRISAKA-idézet: 143.

²¹ VAJDA, *i. m.*, 140–143.

²² MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 1. köt., sajtó alá rend. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai Kiadó, 1956, 33–69; *Jegyzetek*: 263–272. A *Jegyzetek* a szólással nem foglalkozik.

²³ *Uo.*, 269–270 (*Jegyzetek*).

²⁴ *Uo.*, 41.

házaló zsidó áruossal, akit aztán fel is vesznek a kocsijukra, mert kiderül, hogy az adósságot tulajdonképpen rajta kéne behajtani, mivel az eredeti adós, az ő Áron bátyja meghalt. Mikor azonban megérkeznek Csernavodára, a végrehajtók is láthatják, hogy a Gelbstein család teljesen vagyontalan, s a házuk már kívülről is mutatja, milyen szegények a lakói. Ekkor „Béla esküdt az átelleni korcsma cégérére pillantott, és épp a kabai asszony híres mondásával akarta megvigasztalni Stofi urat, midőn a kunyhó ajtaja megnyílt, s három gyerek futott a batyus zsidó felé”.²⁵ Az elbeszélés aztán kalandos események után úgy fejeződik be, hogy öt évvel később Sásdy Ferenc esküdt megtudja: Gelbstein Dávid legnagyobb gyermeke, a szép és gyönyörűen éneklő Eszter, aki annak idején, hogy apját mentse, elszakadt családjától, s akit lovagiasan ő mentett meg egy akkori nehéz helyzetből, és egy gy.-n lévő színésztársulathoz ajánlotta be, Bécsben M. [Mlle] Alphonsine néven híres, ünnepezt énekesnő lett. Sásdy elmegy hozzá, elhatározzák, hogy összeházasodnak. A sásfalvai kis udvarházban tartják meg a lakodalmat. Az elbeszélés utolsó mondata az, amit ekkor Béla esküdt ordít el: „*Mit is mondott csak a kabai asszony?*”²⁶

A rigmus fenti adatai folklorisztikai, szólástörténeti szempontból külön is figyelemre méltóak, mert az első ismert előfordulások, és (részben) szövegváltozatoként is egyediek. S az író 1871-ben Balassagyarmaton élve már a kabai asszony „híres” mondásáról beszél, tehát annak föltehetőleg valahol Kaba környékén már jóval korábban meg kellett születnie, majd el kellett terjednie. (Többek közt ezért sem keletkezhetett a Vajda Mária által közölt, láthatóan az utólagos magyarázat céljából alakult anekdotákból.) S a szólás használata egyben újabb érdekes adalék a Mikszáth műveire jellemző anekdotikus stílushoz.

²⁵ *Uo.*, 47.

²⁶ *Uo.*, 69.